

3. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.
4. Golub V. Historical context of the institutionalization of state-society relations in the field of volunteering in Ukraine. *Journal of Geography*. 2015, Politics and Society, 5(1), 22–31.

Віталій Юрченко

ДІЯЛЬНІСТЬ ШКІЛ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Проблематика питання, пов'язана зі становищем національних меншин, що проживали на наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття на території сучасної держави Україна стали предметом особливої уваги українських дослідників М. Левківського, Л. Березівської, Н. Дічек, Н. Дем'яненка, С. Золотухіної, О. Кравченко, Н. Коляди, В. Майбороди, О. Петренко, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка та ін., одразу ж після розпаду СРСР та проголошення незалежності України.

Серед сучасних наукових досліджень, які стосуються проблеми шкільництва національних меншин першочергово слід відзначити монографію «Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект», а також праці таких науковців, як О. Буравського, О. Калакура, І. Міронова, І. Монолатія та ін.

Охарактеризовуючи освітній контекст Правобережної України наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття, на даній території проживали ряд національних меншин в кожній з яких була самобутня та особлива система освіти, найчисельнішими з яких були євреї, поляки, німці, чехи.

Варто зазначити, що високим рівнем етнічної самосвідомості виділялися євреї. Традиційним для цього народу було усвідомлення своєї національної ідентичності, прагнення зберегти свою культуру, традиції, звичаї, свій власний світ від впливу навколишнього середовища та зовнішніх чинників [2, с. 68].

Єврейські діти ходили до єврейських релігійних початкових шкіл – Хедер або Талмуд-Тор. Перші були платними, інші створювалися для навчання сиріт і дітей із бідних єврейських сімей. Вони фінансувалися коштом єврейських громад і на пожертвування заможних євреїв. Дітей навчали меламенти або книжники.

Початкові школи стали важливим елементом традиційної єврейської системи освіти та релігії. Їхня діяльність багато в чому пояснює високий рівень грамотності серед єврейської меншини. Так, після поляків в Україні євреї посідали друге місце за писемністю, що склали 41,7% від загальної

чисельності населення [2, с. 40].

Щодо середньої освіти, то і тут євреї намагалися віддавати своїх дітей на навчання до державних училищ першого та другого рівнів, які діяли в певних українських областях, та до школи меламедів, де й отримували світську та релігійну освіту. Крім того, з дозволу імперського уряду на території єврейської осілости були започатковані та відкривалися єврейські училища [5, с. 47].

Через серйозні адміністративні зміни в Російській імперії євреї опинилися перед тим, що не змогли здобувати вищу освіту. Так, за директивою міністра народної освіти 1887 року, їх вступ до вищих навчальних закладів обмежувався 3% від усіх, що навчалися в столиці, 5% – поза смугою осілости і 10% – у її межах. Але єврейська молодь була зацікавлена у здобутті вищої освіти, тому що вона давала можливість проживати в містах поза смугою осілости, тому прагнула виїхати на навчання за кордон [5, с. 34].

Наприкінці XIX століття – на початку XX століття Санкт-Петербург проводив політику, спрямовану на розвиток системи єврейських загальноосвітніх початкових шкіл як інструменту русифікації єврейського населення Правобережної України. У 1893 р. було запроваджено нові правила видачі дозволу вчителям-меламедам, які дали їм право навчати дітей. Директорам чи інспекторам державних шкіл можна було видавати дозвіл на навчання лишена один рік. Списки меламедів, яким було дозволено навчання дітей, було передано до поліції та рабину громади. Чинovníки мали контролювати процес навчання та благонадійність вчителя. Меламедам, яких позбавили свідоцтва, заборонялося проводити навчання.

Щодо польського шкільництва її освітня система практично повністю контролювалася римо-католицькою та грекокатолицькою церквою, чернечими орденами францисканців, єзуїтів, домініканців, кармелітів і базиліан, а також була під протекцією польської шляхти, першочергові кроки влади у сфері освіти були спрямовані на обмеження польського шкільництва та заміну його російською системою освіти.

В результаті русифікаційної освітньої політики імперії відбулося створення таємних польських шкіл, які ретельно перевірялася поліцією. Після підтвердження їхньої діяльності, заклади освіти припиняли свою роботу, а особам, які керували ними, було пред'явлено звинувачення у кримінальному правопорушенні.

На фоні відповідної царської політики криза польської освіти видається цілком закономірною. Бажання поляків створювати освітні навчальні заклади, будувати нові костьоли була сприйнято урядом як культурна агресія, а точніше, гіпотетично, як висунення претензій на територію.

Отже, багато перешкод і серйозних утисків зазнали поляки в освітній

сфері, які прагнули зберегти свою ідентичність. Все ж знищити постановами багаторічні корені та традиції польської шкільної освіти на Правобережжі виявилось практично неможливо.

Паралельно із боротьбою з польськими шкільництвом уряд провів реформу всієї системи початкового навчання. Його головною метою було «воховувати серед народу релігійність і вірнопідданство».

Ситуація в сфері освіти на Правобережній Україні не змінилася після смерті Олександра II, який наказав своєму синові Олександрові III активно захищати «єдність монархії» та боротися проти «розвитку різних національностей», які входили до складу імперії. Керівними засадами національної політики державних справ цього періоду були реакційні поправки міністра внутрішніх справ і народної освіти Д. Толстого та І. Делянова, обер-прокурора Святійшого Синоду. – Побєдоносцев К. Державний секретар О. Половцев писав про цих чиновників, що вони «ставляться з презирством до всього, що формувало життя інших народів... і німці, поляки, фіни, євреї... було оголошено ворогами Російської імперії без жодного шансу на примирення» [4, с. 219].

Крім того, Санкт-Петербург зробив нову спробу встановити повний бюрократичний контроль над польськими школами, керованими римокатолицькими церквами. 10 грудня 1892 р. набрав чинності закон, який підпорядковував усі польські школи Міністерству народної освіти. Водночас доступ польської молоді до середніх та вищих навчальних закладів імперії був обмежений. Це призвело до того, що школа виконувала не так виховні, як політичні функції, русифікуючи місцеве населення.

Зважаючи на небезпеку польської освітньої системи начальникам поліції знову було наказано встановити суворий нагляд за діяльністю таких шкіл. Такі ж циркуляри видали чиновники в інших губерніях регіону, що призвело до посилення боротьби з польським шкільництвом. Тільки протягом 1909–1910 років на Правобережжі України колоніальна адміністрація виявила та закрила 20 польських шкіл [4, с. 222].

Микола II наказав вивчити ситуацію на місцях та провести комплекс заходів для повної ліквідації польського шкільництва та посилив репресивні заходи щодо польського просвітницького руху.

Варто зазначити й про німецьких та чеських колоністів які протягом XIX століття переселилися на територію Правобережної України та принесли до регіону не лише традиції, а й освітні особливості, що сформувалися у них на Вітчизні. У Німеччині та Чехії була одна з найшанованіших шкільних систем у Європі. Серед іноземних колоністів першими нові поселення у регіоні розбудували німецькі поселенці.

З середини XIX століття розпочався новий етап у розвитку шкільної освіти німецьких колоністів: їх економічний розвиток сприяв будівництву шкільних приміщень, що дало змогу підвищити навчальний освітній

процес на новий рівень. Школи відповідно будувалися за кошти колоністів, і тільки в окремих випадках німецькі поселенці зверталися по допомогу до місцевої влади.

Число учнів у німецьких школах залежало не від розмірів колонії, а від можливостей її мешканців та розміщенням «материнських» та «дочірніх» поселень. Німецькі школи запровадили обов'язкове вивчення російської мови.

На початку 90-х років XIX ст. посилилася русифікація колоніальних шкіл. Чиновники Київського навчального округу рекомендували «закрити німецькі школи зі старими традиціями та обрядами, та відкрити нові з російськими народними вчителями» [4, с. 249].

У 1890 році відбулося законодавче оформлення реформи німецької освіти Російської імперії. Першим кроком стало оприлюднення указу про обов'язковий перехід німецьких шкіл на викладання предметів російською мовою. Жорстким стало ставлення до німецьких учнів. Зокрема, рекомендувалося виключати зі шкіл тих учнів, які ігнорували уроки російської мови.

Аналізуючи дослідника Бармака М. В., на тлі запровадження у вже існуючих німецьких школах нових навчальних програм, спрямованих на русифікацію дітей колоністів, царизм почав створювати в колоніях початкові державні навчальні заклади, які були матеріально залежні від місцевої влади [1, с. 46].

Російський уряд, відтісняв німецьку молодь від національної школи та лібералізував умови їх навчання у державних навчальних закладах. Зокрема, 1898 р.н. Адміністрація Київського початкового навчального округу видала циркуляр, який дозволяє прийом дітей німецьких колоністів до місцевих двокласних шкіл.

Значно повільніше на Правобережжі України формувалася мережа чеських шкіл. Організація чеського шкільництва була доручена чеським урядовим відомствам. У цей період Міністерство внутрішніх справ санкціонувало створення перших чеських шкіл.

На відміну від церковно-релігійної сфери, чехи приділяли значну увагу шкільній освіті. Більшість шкіл були приватними та розташовувалися в орендованих приміщеннях. Незважаючи на велику кількість шкіл, більшість дітей чеських колоністів не мали змоги здобути середню та вищу освіту через матеріальні труднощі батьків [3, с. 269].

На рубежі XIX–XX ст. чеська школа зазнала впливу русифікуючої політики російського самодержавства та фактично припинила своє існування.

Охарактеризовуючи окремі національні меншини України за рівнем освіти, варто зазначити, що за цим показником вони значно перевищували по чисельності українське населення. Усвідомлення важливості освіти неукраїнськими етносами, їхнє проживання було переважно у містах, де

були найкращі умови для здобуття освіти, а також матеріальна база з боку багатих одноплемінників, що дозволили їм не лише досягти достатньо високого рівня освіти, а й зберегти свою етнічну ідентичність.

Трагедія української, польської, єврейської, німецької та чеської громад Правобережжя полягала в тому, що вони не знайшли спільної платформи для розуміння та адекватної протидії русифікуючій політиці центру у сфері освіти і не лише в ній. Але все ж таки це було вкрай неможливо, враховуючи психологічні, морально-етичні, економічні відносини між цими етнічними групами.

Список використаних джерел

1. Бармак М. В. Міграційні процеси серед німецького, чеського та європейського населення Волинської губернії (1796–1914 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 1997. С 46.
2. Комунікації в освіті: історія, теорія, практика / за ред. О. Гомотюк. Тернопіль, 2020. 207 с.
3. Лазарович М. В., Лазарович Н. А. Національні меншини України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: освітній контекст. *Наука, освіта, суспільство: реалії, виклики, перспективи*: зб. матеріалів конференції. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. Т. 1. С. 67–69.
4. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 432 с.
5. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект. М. Панчук та ін. Київ, 2000. 357 с.

Людмила Юта

РИТОРИКА ВІТАНЬ: УКРАЇНОЗНАВЧИЙ ВИМІР

Мовленнєва поведінка українців відзначалася культурою, делікатністю, щирістю, відвертістю і, водночас, – простотою. Особливого значення надавалося вітанню. Першими, як годиться, віталися молодші. Від періоду доби, родинних зв'язків, роду заняття залежала форма вітання, яка виконувала контактуючу функцію, допомагала у спілкуванні, передбачала форму зачину і підтримання розмови. При зустрічі не годилося ставити прямі запитання на зразок «Куди йдете?», потрібно було запитати: «Чи далеко путь тримаєте?», або: «А ви звідки?». За повір'ям, скільки ти привітаєш людей, стільки Господь дасть тобі здоров'я [2, с. 50].

Збірник Матвія Номиса містить такі вітання:

Добридень!

День добрий!